

УДК 793.3/394.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-20>**Ірина МОСТОВА,***orcid.org/0000-0003-3377-235X*

кандидат мистецтвознавства,

старший викладач кафедри народної хореографії

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *pisergeevna2808@gmail.com***Наталія СЕМЕНОВА,***orcid.org/0000-0002-3449-6070*

кандидат мистецтвознавства,

старший викладач кафедри сучасної та бальної хореографії

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *rodik.marik@gmail.com*

ГЕНЕЗА НАРОДНОГО ТАНЦЮ СЛОБОЖАНЩИНИ: ВІД ФОЛЬКЛОРУ ДО АКАДЕМІЗМУ

У статті представлено результати крос-історичного аналізу становлення та розвитку народного танцю Слобожанщини від часів його фольклорного вжитку до сьогодення. Вивчено історіографію народного танцю як соціокультурного явища та мистецького пласту означеного регіону України, запропоновано загальнонаукову та спеціальну методологію дослідження танцювальних традицій Слобожанщини, сформульовано основні етапи професіоналізації народного танцю в рамках соціокультурного розвитку регіону. В контексті вивчення предмету дослідження окреслено такі культурні явища як лицедійство, вертепна драма, шкільний та ярмарковий театр, народний танець на театральних підмостках, аматорський рух, професійне хореографічне мистецтво. Проаналізовано розвиток народного танцю на Слобожанщині в умовах формування «характерного танцю» балетної вистави. Осмислено специфіку адаптації народного танцю у оперних виставах на національну тематику, окреслено типові композиційні прийоми у сценічних та кінематографічних версіях видатних творів. Вивчено діяльність професійних та аматорських хореографічних колективів Слобожанщини, визначена їхня роль у процесі професіоналізації народного танцю цього регіону. Проведено аналіз репертуарної політики Великого академічного слобожанського ансамблю пісні і танцю як основного зберігача танцювальних традицій у регіоні. Проаналізовано твори видатних балетмейстерів Слобожанщини, творчий шлях яких був пов'язаний зі збереженням та популяризацією танцювальних традицій: П. Межубовського, Б. Колногузенка, О. Цомає, Г. Акулової. За результатами дослідження аргументовано доведено важливість розуміння особливостей формування танцювальної традиції у регіоні, що є запорукою збереження національної культурної спадщини та подальшої ідентифікації українців.

Ключові слова: народний танець, професіоналізація фольклору, танці Слобожанщини, хореографічна спадщина, українська культура.

Iryna MOSTOVA,*orcid.org/0000-0003-3377-235X*

Candidate of Art Criticism,

Senior Lecturer at the Department of Folk Choreography

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) *pisergeevna2808@gmail.com***Nataliia SEMENOVA,***orcid.org/0000-0002-3449-6070*

Senior Lecturer at the Department of Modern and Ballroom Choreography

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) *rodik.marik@gmail.com*

GENESIS OF THE FOLK DANCE OF SLOBOZHANSCHINA: FROM FOLKLORE TO ACADEMICISM

This article presents the results of cross-historical analysis of the formation of folk dance in Slobozhanshchina from the time of its folklore background to the present day. The author studied the history of folk dance as a socio-cultural

phenomenon in the marked region of Ukraine, suggested a general scientific and special methodology of researching dance traditions of Slobozhanshchina region, formulated the main stages of professionalization of folk dance within the socio-cultural development of the region. In the context of studying the subject of the study are defined such cultural phenomena as performance, vernacular drama, school and fairground theater, folk dance on the theatrical stage, amateur movement, professional choreographic art. Analyzed the development of folk dance in Slobozhanshchina in the conditions of forming «character dance» ballet performance. Described the specificity of adaptation of folk dance in the operas show with a national plot, identified the types of compositional techniques in the stage and film versions of the great works. The activity of professional and amateur choreographic groups of Slobozhanshchina has been studied and their role in the process of professionalization of folk dance of the region has been determined. An analysis of the repertoire policy of the Great Academic Slobozhanshchina Song and Dance Ensemble as the main custodian of dance traditions in the region has been carried out. The works of prominent choreographers of Slobozhanshchina, whose creative way was connected with preservation of dancing traditions were analyzed: P. Mezhubovsky, B. Kolnoguzenok, O. Tsomaya, G. Akulova. The results of the research argued the importance of understanding the peculiarities of formation of the dance tradition in the region, which is the key to the preservation of national cultural heritage and the further identification of the Ukrainians.

Key words: folk dance, professionalization of folklore, Slobozhanshchina dances, choreographic heritage, Ukrainian culture.

Постановка проблеми. Україна сьогодні виборює свою незалежність у жорсткому протистоянні із зовнішнім ворогом і кожен українець повинен усвідомлювати, який саме внесок він зробить для збереження нації. Митці практики та теоретики повинні акумулювати свої сили навколо збереження та популяризації культурних традицій нашого незламного народу. Особливої уваги потребує слобожанська танцювальна традиція, адже саме цей регіон сьогодні лишається на передовій і щонайбільше потерпає від руйнації фізичної та культурної. Адже, саме зараз необхідно сформувати вірні стереотипи щодо української культури та української нації за межами нашої держави. Розуміння історії формування танцювальних особливостей регіону в подальшому стане фундаментом у післявоєнному мистецькому відродженні Слобожанщини. Тому, стає важливим чітко усвідомлення етапів розвитку та трансформації народних танців від часу його фольклорного вжитку до осучаснення та професіоналізації.

Аналіз досліджень. Окреслена проблема вже встигла отримати певний розголос у наукових джерелах як минулих років, так і сучасніших. Процес професіоналізації народного танцю розглядався комплексно (І. Мостова (Мостова, 2019), Т. Благова (Благова, 2017)), а також поетапно: діяльність скоморохів, шкільних та ярмаркових театрів (О. Єльохіна (Єльохіна, 1996)); трансформація народного танцю у національних балетних виставах (Н. Семенова (Семенова, 2019)); активне використання народного танцю у драматичних виставах (А. Новиков (Новиков, 2002)); академізація народного танцю Слобожанщини, сучасний стан розвитку професійного народного сценічного мистецтва (Л. Козинко (Козинко, 2013), О. Жиров (Жиров, 2009), І. Пісклова (Пісклова, 2015)). Варто зазначити, що глобалізаційні процеси змушують науковців постійно удоскона-

лювати попередні доробки, а також оновлювати теоретичні надбання. За останні роки народно-сценічний танець Слобожанщини сягнув значного розвитку і сформував новий етап у процесі професіоналізації, що потребує досконалішого наукового вивчення.

Мета статті – аналіз етапів професіоналізації народного танцю Слобожанщини від часів його побутування у фольклорному середовищі до сучасності.

Виклад основного матеріалу. Слобожанський народний танець, незважаючи на пізній період формування регіону, був також тісно пов'язаний з іншими формами мистецтва. Спираючись на системність розвитку народного танцю та його значну спорідненість з музичним та театральним мистецтвом, вдалося визначити передумови та напрямки його професіоналізації. Етнохореологи, які звертались у різні часи до вивчення академізації хореографічного мистецтва, пов'язують цей процес з високим рівнем розвитку різних форм та жанрів театального мистецтва (Благова, 2017: 37).

Початком професіоналізації народного танцю на Слобожанщині, як і на решті території України, вважають діяльність скоморохів. У цьому регіоні вони з'явилися паралельно з процесом заселення регіону, в період мистецького розквіту та подальшої церковної гонитви (кінець XVI – середина XVII ст.) (Благова, 2017: 36). Скоморохи популяризували фольклор, мандруючи регіоном та виступаючи на ярмарках, яких було вдосталь на Слобожанщині, удосконалювали народний танець, збагачуючи його новими рухами та виразними засобами. Скоморохи не рідко були не лише популяризаторами фольклору, але й створювали його: часто виконані ними пісні і танці запозичувались народом та адаптувались до місцевих особливостей. Окрім того, завдяки кочовому способу життя, скоморохи спрощували процес мистецької

асиміляції, який проходив досить складно. Діяльність скоморохів віддзеркалилась на творчості шкільних театрів, гуртів колядників, ліричному жанрі народної творчості та творчість «троїстих музик».

З діяльністю гуртів колядників пов'язана поява вертепного театру (XVII–XVIII ст.). Мистецтво цих мандрівних театрів маріонеток, що виконували різдвяні драми та сценки на соціально-побутову тематику, вважається наступним етапом розвитку та професіоналізації народного танцю (Благова, 2017: 37). Метою цих театрів було привітання з Новим роком та Різдом, побажання добробуту, здоров'я та гарного врожаю на наступний сільськогосподарський рік, а також розкриття історії народження Ісуса Христа. Але, окрім основного сталого сюжету народження Христа, виконувались соціально-побутові сценки, сюжетами яких була народна драма, доступна та зрозуміла будь-кому. Ці епізоди розігрувались на першому поверсі вертепної скрині, частіше за все мали жартівливий характер (Єльохіна, 1996). У процесі розігрування соціально-побутових сюжетів удосконалювалась техніка народного танцю. Сам танець сильно залежав від змісту обрядової пісні, що його супроводжувала, був сольним або парним. Відсутність масового виконання дозволяла вільно змінювати композицію танцю та виявляти власне світосприйняття танцівника. Найбільше танець використовувався в українських інтермедіях, що розігрували у шкільних театрах для розваги втомлених глядачів. Автори вистав цих інтермедій зробили танець органічною складовою загального дійства, виражальним засобом. Танець у інтермедіях зберігав національні та регіональні ознаки, відтворюючи особливості регіонального світосприйняття. На жаль, фактичних згадок про спосіб виконання народних танців та ознак танцювального канону Слобожанщини, не має. Наукова література надає лише загально описову інформацію, щодо розвитку народного танцю в інтермедіях та його значення у розвитку сюжету.

Ярмаркові театри стали продовжувачами традицій скоморохів, з упорядкованішим репертуаром та врахуванням традицій театральної вистави, що їх дотримувались шкільні театри. Жанри вистав були різноманітнішими, у порівнянні зі шкільними театрами та вертепами, а відповідно до цього значно збагачувався і народний танець.

Другим етапом професіоналізації народного танцю в Україні вважається його використання у балетних виставах «класичної спадщини» у формі «характерного танцю», а також подальша поява

національних балетних вистав з українською тематикою та академізацією українського народного танцю (Семенова, 2019). Народний танець Слобожанщини не був безпосередньо долучений до цього періоду професіоналізації, але в рамках загальноісторичного розвитку регіону, відчувався певний вплив. Окрім того, класична академізація спонукала балетмейстерів-практиків до плідної роботи над створенням народно-сценічного танцю.

Наступним етапом професіоналізації народного танцю Слобожанщини, на відміну від загальноукраїнських тенденцій, можна вважати використання народного танцю у виставах «театру корифеїв» (Новиков, 2002). У цих драматичних виставах танець органічно поєднувався з сюжетною лінією, що сприяло подальшому формуванню народно-сценічного танцю (більшість видатних балетмейстерів, теоретиків народно-сценічного танцю, розпочинали свою професійну діяльність саме у «театрі корифеїв»). З появою нової української прози (творів Г. Квітки-Основ'яненка, І. Франка, І. Котляревського) народний танець Слобожанщини з'явився на професійній сцені у своєму історичному вигляді. Танець став характеристикою дійових осіб, джерелом формування українського характеру у виставі, засобом підкреслення сюжетної напруги та психологічного настрою героїв. З використанням народного танцю, вистави вважались зрозумілішими та доступнішими глядачеві, в образах легко згадувались пересічні українці (Новиков, 2002). Балетмейстери, які долучались до створення танців у виставах, займались кропітким збиранням танцювального фольклору, його сценічною обробкою, тим самим готуючи підґрунтя для появи народно-сценічного танцювального мистецтва. Найяскравішим прикладом подібної етнохореологічної діяльності стала професійна діяльність В. Верховинця, який переніс до драматичної вистави багато українських гопаків, веснянок, польок та козачків.

«Органічне поєднання театральних традицій та народного танцю значно сприяло розвитку обох жанрів. Народні танці стали важливим виражальним засобом у драматичній виставі. Використання народних танців у драматичних виставах компенсувало відсутність власних балетних вистав, основаних на фольклорній танцювальній спадщині. На жаль, значний розвиток театрального мистецтва на Слобожанщині не зумовив своєчасне збирання зразків саме місцевої танцювальної традиції, і багато автохтонних народних танців втрачено, як і комунікаційні зв'язки

з носіями традиційної культури» (Мостова, 2019: 118).

Наступний період професіоналізації народного танцю Слобожанщини характеризувався його значною академізацією. Поштовхом до появи нового сценічного жанру – народно-сценічного танцю, стала поява національних балетних вистав з українською тематикою. Соціокультурні тенденції того часу, вплинули на симбіоз фольклорного та класичного танців, значно додавши до народного танцю такі атрибути класичного, як виворітність, постанова тулуба, легкість виконання стрибків та їхня висота, видовженість ліній, позиції ніг, балетний крок та ін.

Поштовхом до розвитку жанру стало заснування першого професійного ансамблю в Україні у 1937 р. (сьогодні – Національний заслужений академічний ансамбль народного танцю України ім. Павла Вірського) (Козинко, 2013). Головною метою активного створення аматорських та професійних ансамблів народно-сценічного танцю була консолідація суспільства та керована організація дозвілля (Жиров, 2009). Не зважаючи на кероване виконавство та примусове підпорядкування системі, ці творчі колективи зберігали та популяризували традиційний танцювальний фольклор. «У формі ансамблевого виконавства народно-сценічний танець використовувався як самостійний повноцінний засіб створення художнього образу та розвитку драматичної дії, що адаптував народний танець згідно із законами сценічного втілення і сприйняття» (Мостова, 2019: 121).

Активною фазою появи аматорських та професійних ансамблів народно-сценічного танцю, а також творчих колективів, що у їх складі була танцювальна група (ансамблі пісні і танцю, народні хори), став післявоєнний період. На Харківщині аматорські колективи для дітей та молоді з'являлись при кожному будинку культури, але більшість з них припинила своє існування. До колективів, що їх творчість вплинула на розвиток народно-сценічного танцю у регіону слід віднести: Народний ансамбль танцю «Жайворонок» Харківського палацу культури залізничників, Народний ансамбль танцю «Україна» Палацу студентів НТУ «ХПІ» (продовжує своє існування), Зразковий ансамбль пісні та танцю «Дружные ребята» тощо. До репертуару цих колективів входили українські народні танці, хореографічні сюїти на загальнонаціональні теми.

Сучасні хореографічні колективи Слобожанщини виборюють регіональну ідентичність намагаючись зберегти танцювальний канон регіону. Канонічні елементи втілюються у специфічній

композиційній побудові народно-сценічних танців (застосування «воріт», побудови «на два хори», використання замкнених та вивернутих назовні ланцюгів, ускладнення ритмічного малюнку виконання рухів, зміщення акценту з сильної долі такту на другу, виконання перемінних кроків на каблук, дрібних вистукувань, плескань у долоні).

Значний внесок у розвиток та збереження танцювального канону Слобожанщини зробив театр народного танцю «Заповіт» Харківської державної академії культури, під керівництвом народного артиста України, професора – Б. Колногузенка. До репертуару театру входить тематична сюїта «Буде весілля», яка заслуговує на детальніше знайомство з нею. У танцю зображено шлюбну традицію слобожан поряд з купальською звичаєвістю. Композиційна структура цього твору цитує найтиповіші елементи канону: «ворота», перемінні кроки, біги, тощо. Окрім того, до репертуару «Заповіту» входить хореографічна композиція «Вітає Заповіт», яка також побудована на фольклорній танцювальній традиції населення Слобожанщини. Композиції притаманна часта зміна напрямку руху, використання «воріт»; хореографічний текст містить легкі біги, наближені до вистукувань, перескоки, перемінні кроки на каблук.

Втіленню народного танцю слобожан на сцені приділив багато уваги балетмейстер Народного художнього колективу ансамблю танцю «Щасливе дитинство» О. Цомая. У його творах «Тинок», «Вулиця», «Печене порося» яскраво втілюються основні типові елементи танцювального канону регіону. Значну увагу глядача зосереджено на дитячих іграх, типових для Слобожанщини, що не лише робить репертуар дитячого танцювального колективу доступним та цікавим для виконавців, але й знайомить глядачів з особливостями фольклорної спадщини. У танці «Тинок» виконавці по черзі перестрибують через кушаки, що імітують тин; у танці «Вулиця» зберігаються типові для танцю слобожан дрібні доріжки, різкі переведення тулуба, типові положення рук, високі підйоми стегна під час виконання руху.

Зразком сценічної адаптації народного танцю слобожан стали твори П. Межубовського, що входять до репертуару Народного ансамблю танцю «Буревісник», який функціонує під керівництвом К. Тюрне. Хореографічні твори «Слобідська», «Погулянка», «Передирки», «Залицяльний хоро-вод» спираються на типово регіональну лексику та специфічні композиційні ознаки. Для них характерна значна кількість дрібних вистукувань, різка зміна положень рук та тулуба, значні нахили, складні ритмічні утворення, перескоки та

підбивки, кроки на каблук, ускладнені переміщення по колу, часті зміни напрямку руху, використання «воріт» (Пісклова, 2015).

Професійно слобожанський танцювальний фольклор представлено в репертуарі Великого академічного слобожанського ансамблю пісні і танцю. За останні роки репертуар колективу оновився завдяки появі хореографічних творів, що втілюють ознаки традиційної культури слобожан та зберігають танцювальний канон регіону. У авторських роботах Г. Акулової втілено слобожанську ярмаркову традицію, дівочі різдвяні ворожіння, парубоцьку вдачу. Хореографічний текст та композиційна побудова робіт авторки втілює традиції народного танцю населення регіону. Слобожанська тематика також представлена у хореографічному творі «Вітальний марш» (хореограф – І. Мостова). У танці перемешані традиції козацтва та регіональні ознаки виконавської спадщини.

Висновки. В процесі професіоналізації народного танцю Слобожанщини можна виділити наступні основні періоди: період діяльності

скоморохів та їхнього впливу на популяризацію та професіоналізацію народного танцю; період діяльності шкільних, ярмаркових театрів та вертепів; період перенесення народного танцю у драматичну виставу в якості повноцінного виразного засобу; академізація народного танцю у національних балетних виставах; формування народно-сценічного танцю як окремого виду хореографічного мистецтва та поява аматорських та професійних ансамблів.

Проходячи процес професіоналізації, народний танець слобожан зберіг регіональні ознаки та зумів адаптуватися до сценічного простору. Балетмейстери-практики, які працюють сьогодні у регіоні, намагаються зберегти та примножувати хореографічного спадщину Слобожанщини. Сьогодні танцювальна традиція регіону широко представлена в народно-сценічних доробках багатьох відомих балетмейстерів. Збереження та вивчення цього культурного прошарку гарантує сьогодні збереження національної ідентифікації та є запорукою післявоєнного відновлення мистецтва та культури в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благова Т. О. Дослідження етапів професіоналізації народно-сценічної хореографії в історико-культурній динаміці. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. 2017. № 7 (15). С. 36–40.
2. Ельохіна О. О. Проблеми розвитку танцювального мистецтва України. Період Київської Русі : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.02 «Театральне мистецтво». Київ, 1996. 25 с.
3. Жиров О. А. Розвиток українського хореографічного мистецтва в період післявоєнної відбудови. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 2. С. 146–151.
4. Козинко Л. Л. Трансмісія фольклорних танцювальних традицій у діяльності професійних колективів народно-сценічного танцю України. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*. 2013. С. 67–69.
5. Мостова І. С. Художньо-мистецькі аспекти ідентифікації народних танців Слобожанщини в контексті соціокультурного розвитку регіону : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.04 «Українська культура». Харків, 2019. 200 с.
6. Новиков А. О. Слобожанський драматичний театр : нарис історії : до 120-ти річчя постійного громад. театру в Харкові. Харків : ХДПУ, 2002. 108 с. : іл.
7. Пісклова І. С. Особливості обробки танцювального фольклору (на прикладі сучасних постановок). *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 5. С. 64–70.
8. Семенова Н. М. Національна балетна вистава в українській хореографічній культурі ХХ–початку ХХІ століть : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.04 «Українська культура». Харків, 2019. 240 с.

REFERENCES

1. Blahova T. O. Doslidzhennia etapiv profesionalizatsii narodno-stsenichnoi khoreohrafiiv i istoryko-kulturnii dynamitsi [Studies of the stages of professionalization of folk stage choreography in historical and cultural dynamics] *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. 2017. Nr 7 (15). pp. 36–40. [in Ukrainian].
2. Ielokhina O. O. Problemy rozvytku tantsiuvalnoho mystetstva Ukrainy. Period Kyivskoi Rusi [Problems of the development of the dance art of Ukraine. The period of the Kiev Rus.] : avtoref. dys. ... Ph.D. art criticism : 17.00.02 «Art of theater». Kyiv, 1996. 25 p. [in Ukrainian].
3. Zhyrov O. A. Rozvytok ukrainskoho khoreohrafichnoho mystetstva v period pisliavoiennoi vidbudovy [Development of Ukrainian choreographic art in the post-war period] *Pedagogical Sciences*. 2009. Nr 2. pp. 146–151 [in Ukrainian].
4. Kozynko L. L. Transmissiia folklornykh tantsiuvalnykh tradytsii u diialnosti profesiynykh kolektyviv narodno-stsenichnoho tantsiu Ukrainy [Transmission of Folklore Dance Traditions in the Activities of Professional Folk Dance Teams of Ukraine] *The integrity of teaching and scientific research is the main principle of the university*. 2013. pp. 67–69 [in Ukrainian].
5. Mostova I. S. Khudozhno-mystetski aspekty identyfikatsii narodnykh tantsiv Slobozhanshchyny v konteksti sotsiokulturnoho rozvytku rehionu [Artistic and arts aspects of the identification of Slobozhanshchina folk dances in the context of the socio-cultural development of the region]: dys. ... Ph.D. Art criticism : 26.00.04 «Ukrainian culture». Kharkiv, 2019. 200 p. [in Ukrainian].

6. Novykov A. O. Slobozhanskyi dramatychnyi teatr : narys istorii : do 120-ty richchia postiinoho hromad. teatru v Kharkovi [Drama Theater of Slobozhanshchyna: a sketch of history : to the 120th anniversary of the permanent community theater in Kharkov] Kharkiv : KhDPU, 2002. 108 p. : pictures [in Ukrainian].

7. Pisklova I. S. Osoblyvosti obrobky tantsiuvalnoho folkloru (na prykladi suchasnykh postanovok) [Peculiarities of processing dance folklore (on the example of modern productions)]. Folk Art and ethnology. 2015. Nr 5. pp. 64–70 [in Ukrainian].

8. Semenova N. M. Natsionalna baletna vystava v ukrainskii khoreorafichnii kulturi XX–pochatku XXI stolit [National ballet performance in Ukrainian choreographic culture of the twentieth and early twentieth centuries]: dys. ... Ph.D. Art criticism : 26.00.04 «Ukrainian culture». Kharkiv, 2019. 240 p. [in Ukrainian].